
L'ensenyament obrer a Sabadell en el primer terç del segle XX

Eduard Masjuan Bracons

L'educació obrera a Sabadell fins a 1939 estigué inserida en gran part dins la xarxa cultural alternativa existent a la ciutat. Aquesta presa de posició de l'educació dels obrers, resultat de les precàries condicions de la instrucció pública a la ciutat i de la discriminació de les escoles religioses, explica en certa mesura la cultura autodidacta que es conreà a les escoles dissidents (laiques i racionalistes), però, sobretot, en els medis espiritistes, esperantistes, naturistes, teosòfics, protestants i anarquistes. Un autodidactisme aleshores forçós, però vàlid per a la formació d'individus oberts a transformar els fonaments de l'organització social vigent.

En aquest treball es mostra l'evolució d'algunes d'aquestes escoles fins a l'arribada de la Segona República i, principalment, l'esforç cultural i pedagògic que es porta a terme a Sabadell de juliol de 1936 fins a maig de 1937. Tot un continu històric que parteix de la dècada de 1880 i que a la ciutat de Sabadell és la resposta al menyspreu que per l'educació i per la cultura dels treballadors tenien els poders econòmics locals.

A la memòria de Josep Benet



Fotografia 1. Alumnes de la Institución Libre de Enseñanza, ca. 1910. Autor desconegut (AHS).

Introducció

Un dels trets més remarcables que caracteritzen l'ensenyament a Sabadell fou el baix nivell educatiu públic pel que fa a la quantitat i a la qualitat i que influí decisivament en la formació de les generacions de sabadellencs del període d'estudi esmentat. Realment, com escrigué Miquel Carreras, la visió que oferia fins a 1931 la història de l'ensenyament a Sabadell era d'una aclaparant indigència.

Tanmateix, aquesta situació donà lloc entre les classes populars a una supervaloració de l'educació entesa en els medis obrers com un dret, especialment des de la dècada de 1880 a Sabadell, àdhuc es valora la instrucció com un element fonamental per a la emancipació social que desemboca en un imaginari col·lectiu que fa de la cultura una vertadera mística.

Aleshores, en entrar al segle XX, l'educació primària i secundària –aquesta només a l'abast d'uns pocs privilegiats– havien estat reconegudes des de 1857 amb la Llei d'instrucció pública estatal com un servei públic el qual, en el cas de l'ensenyament primari, corresponia finançar als ajuntaments. En la teoria, tècnica-ment, aquesta Llei, que durà fins a 1970 –inclòs el període republicà de 1931–, no aconseguí de manera plena que l'educació espanyola fos un servei públic universal a càrrec del pressupost de l'Estat. Per descomptat, ocorregué el mateix amb l'ensenyament tècnic del tot imprescindible amb l'embranchida industrialitzadora a casa nostra a partir de 1900. La llarga pervivència de la Llei Moyano l'hem de cercar en els reglaments que conté envers els edificis docents, el model de professorat, etc., els quals mai es van emprendre com estaven delimitats sobre el paper.

Amb aquesta Llei es decretava l'educació obligatòria de tots els nens entre 6 i 9 anys, i els pares eren els responsables d'escolaritzar els seus fills. El problema venia per l'escassetat de places públiques existents a les escoles primàries finançades pel municipi, la qual cosa obligava els pares a cercar lloc per escolaritzar els fills a les escoles dels ordes religiosos, en centres privats o en col·legis com ara els de la Institución Libre de Enseñanza (ILE) a Sabadell, tots de pagament i que sovint les famílies treballadores no podien afrontar per culpa de tenir ingressos escassos.

Quines foren les actituds i respostes dels poders polítics i fàctics locals envers la qüestió de l'educació obrera és un dels centres d'interès d'aquest treball, la qual cosa ens pot permetre suggerir elements per a un debat que arribà ben viu a Sabadell fins a 1970, en uns termes que moltes vegades ocultaven el vertader rerefons d'aquestes mancances formatives en l'ensenyament: unes de caràcter ideològic i d'altres de caire econòmic.

Per situar aquest debat de llarga durada a Sabadell fins a 1939 ens proposem analitzar l'oferta educativa existent i les respectives orientacions ideològiques que es troben presents a la ciutat, sovint en pugna per abolir el monopoli que hi ostenta l'Església catòlica. Sabadell esdevé, en entrar el segle xx, la vertadera capital del catolicisme intransigent fins i tot per damunt, per la seva forta influència, dels nuclis tradicionalistes que hi havia a la Catalunya interior.

Tot seguit ens fixem en quins eren a la ciutat els objectius d'aquest ensenyament en les seves vessants religioses, laiques i privades neutres en religió.

A continuació s'estudien els canals educatius de foment de l'autodidactisme obrer fortament presents a Sabadell fins a 1939. Un autodidactisme sovint forçós per raons de classe social, ideologia i pobresa material del qual intenten defugir nombroses individualitats. En aquest apartat de la formació de la cultura autodidàctica de la classe obrera de Sabadell ens plantejem, d'acord amb E. J. Hobsbawm (1987), el probable caràcter anòmal o estrany d'aquesta cultura, com així la qualifica aquest historiador, tractar-se d'una cultura minoritària.

A banda dels prejudicis procedents de l'Església catòlica, es pot trobar també una altra constant en el

període d'estudi, com és el desinterès dels fabricants i personalitats influents en els medis econòmics de Sabadell i Catalunya envers la millora cultural i de qualificació professional dels treballadors. En efecte, des de Sallarès i Pla fins a Josep Maria Marcet, o en les memòries d'empresaris com ara Antoni Monés, podem establir com gairebé al llarg d'un segle ha existit a Sabadell un cert menyspreu patronal respecte a la formació cultural i tècnica dels treballadors. La qual cosa, a banda de ser un dels elements que pot influir en el desenvolupament industrial local i en les condicions de vida dels obrers, també s'explica pel prestigi que la patronal local atribueix a algunes institucions docents com ara el col·legi Mercantil –amb més de cent anys d'activitat– conegut com a Cal Tatxé. Aquest centre privat cobrí en força mesura el dèficit de places públiques a la ciutat, sovint en detriment de la qualitat respecte a l'inqüestionable monopoli de l'educació religiosa.

En cadascun dels apartats esmentats ens fixem en els objectius d'aquest ensenyament –tant el públic com el privat: unes vegades declarats com a humanistes; en d'altres –la majoria–, amb l'objectiu de proveir d'una força de treball abundant i encara per formar per a la indústria local i adaptar així els joves futurs treballadors en la rutina en el si d'una indústria que així ho requereix tradicionalment.

En definitiva, unes condicions culturals i formatives que amplis sectors obrers de la ciutat impugnen al llarg del període d'estudi fins a 1939.

El binomi desenvolupament industrial i cultural el 1900

Com deixà escrit Miquel Carreras el 1931, l'ensenyament elemental a Sabadell havia estat sempre molt limitat i aquest fet no és cap excepció a la Catalunya o a l'Espanya de 1901, la qual dedica a la instrucció pública l'1,5% de la renda nacional, xifra que si es compara amb els EUA, el 14%, Anglaterra, el 10%, Alemanya, el 12%, o França, el 8%, en resulta a una distància abismal de les nacions industrialitzades d'Occident.

Aquesta insuficiència d'inversió pública en l'educació bàsica –la més decisiva per assolir formació secundària o tècnica en el futur– actua com a element

limitador en el futur professional i cultural de les noves generacions.

El resultat d'aquesta política pública i la presa de posició ideològica dels poders econòmics, de què tot seguit ens ocupem, comporta el 1900 un rellevant índex d'analfabetisme a la ciutat, on es registra entre la població masculina el 44,1% i, en la femenina, el 65,2%, percentatges que necessitaran trenta anys per quedar reduïts al 31% de la població total. Val a dir que aquest nivell d'analfabetisme a Sabadell el 1901 era comparable al d'Espanya, que s'estima en el 63% de la població en edat escolar.

Les raons ideològiques dels poders econòmics que poden explicar que una ciutat industrial com Sabadell pugui sostenir aquests dèficits escolars en ple desenvolupament es troben en la vigència del pensament de Joan Sallarès i Pla de 1892, que afirmà rotundament que voler alfabetitzar les classes obreres és: *"un ideal utópico el que se propone ampliar la enseñanza a un grado tal, que exigiría al obrero seguir largos cursos a la conclusión de los cuales se encontraría con escasa ventaja práctica para el desempeño de su trabajo. No debe olvidarse que a la postre, el sitio del obrero es la fábrica y el taller"*.¹

Quan Sallarès i Pla fixa la ruta que cal seguir al conjunt de la classe patronal local envers les reivindicacions, Sabadell estava en camí d'assolir la categoria d'entitat socioterritorial on la comunitat i les empreses es barregen de manera indissociable. Sabadell es converteix així en un districte industrial en què la seva forma productiva es troba molt arrelada a la comunitat. Aleshores, Sabadell és ja un rellevant motor econòmic de Catalunya amb ple desenvolupament i creixement d'una indústria tèxtil que donarà ocupació en arribar a 1925 al 70% de la població activa industrial. Així i tot, la formació tècnica se segueix confiant a la rutina d'un aprenentatge per imitació, com així ho confirmen la memòria ja clàssica de Marian Burguès o les encara inèdites d'Albà Rosell.

Retornant a principis de segle xx, concretament al cens de 1904, ens trobem que la ciutat tenia 26.000 habitants i li pertocaven 52 escoles públiques, però només en tenia dues. La resta, 32, eren privades. D'a-

quests 32 col·legis, 25 eren catòlics (78,12%), 5 laics, (15, 62%) i dos protestants (6,25%). Li corresponien per número d'habitants 52 escoles. Aquest dèficit de places escolars i l'elevat monopoli religiós –amb subvenció municipal– de l'escolarització és el que provoca que els nens comencin a treballar als vuit i nou anys d'edat amb jornades d'onze hores diàries.

Aquesta situació és en gran part la responsable que existí a Sabadell des de la dècada de 1880 la permanent reivindicació d'una cultura obrera alternativa a la catòlica. Una cerca que la convertí el 1882 en una de les ciutats pioneres a Espanya a obrir una escola laica com era la Institución Libre de Enseñanza. Un model pedagògic que tractà d'implantar-se a Sabadell d'acord amb els postulats laics dels seus fundadors, els pedagogs Francisco i Hermenegildo Giner de los Ríos, que aportava programes educatius innovadors que haurien pogut permetre un ràpid creixement de l'escola laica.

Les causes de l'estancament de l'escola laica a Sabadell i la seva impossibilitat de trencar el monopoli educatiu dels Escolapis respongueren a tres fets principals: les distàncies ideològiques dels seus patrocinadors –anarquistes, maçons i espiritistes–, el dèficit de professorat competent, la qual cosa comporta un baix nombre d'alumnes matriculats, i, finalment, l'oposició exercida per l'Església catòlica –extensible també a les escoles protestants– des del primer moment de l'arribada de l'escola laica neutra en religió o confessional dissident. Hem de fer palès l'esforç que significava per a les associacions obreres de la ciutat el finançament d'aquests centres educatius que tan sols en alguns breus períodes aconseguiren una minsa subvenció municipal. Així doncs, aquestes escoles subsistien bàsicament pel suport i l'aportació de 300 socis protectors que cotitzaven quatre pessetes mensuals. A diferència de les escoles racionalistes anarquistes la coeducació de sexes no existeix. L'escola masculina de l'ILE era regentada en arribar el 1900 per l'exguàrdia civil d'origen aragonès Fabián Palasí, mestre titulat de primera ensenyança. L'escola es trobava al carrer de Migdia i tenia una capacitat per a 230 alumnes.

L'escola per a nenes s'inaugurà el mes d'abril de l'any 1904 a proposta de la professora Fidela Soler i Font, al número 4, 1r del carrer de Lacy. A l'anunci

¹ Joan SALLARÈS I PLA, *El trabajo de las mujeres y los niños. Estudio sobre sus condiciones actuales*, Sabadell: A. Vives, 1892, p. 72.

inaugural es publica com és entès el laïcisme en l'ensenyament, una clara declaració d'intencions que diu així: *"no es otra cosa que la neutralidad religiosa; la separación entre la religión y la ciencia, que nunca debieron confundirse, marcando a cada una el lugar que les corresponde: para la ciencia, para la razón, la escuela; para la religión, para la fe, el templo o el hogar doméstico. De este modo no se violenta la conciencia de nadie y se cumple el precepto constitucional, que consagra en su artículo 11 la libertad religiosa"*.²

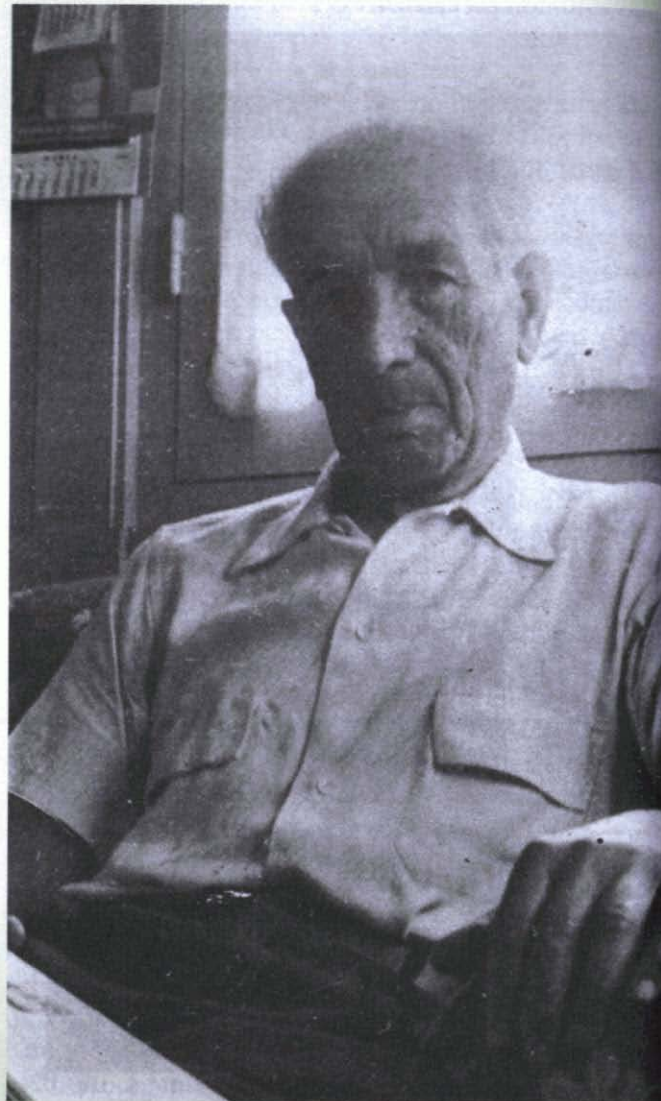
Una llibertat que a França, uns anys després, donà pas a l'establiment de la llei de separació de l'Església i l'Estat.

16

Arribats aquí, ens hem de plantejar la qüestió de la incidència en la base ideològica de la població treballadora de Sabadell dels col·legis laics fins a 1912. De fet, quan s'anunciava l'escola de nenes esmentada, Marian Burguès escrivia a la premsa local que les escoles laiques fins aleshores havien estat "cares i dolentes". Burguès ens diu que amb el qualificatiu d'escola laica, que pot resultar original i progressista, no n'hi ha prou. Calen, doncs, col·legis ben equipats i amb professorat competent capaç d'aplicar noves tècniques pedagògiques sense detriment dels objectius humanistes que les escoles laiques de Sabadell defensen de manera ideològica. Uns objectius que vertaderament responen a la demanda obrera d'una educació que possibiliti crear persones capaces de qüestionar els fonaments de la societat existent.

En definitiva, a Sabadell l'ILE no responia a les expectatives i els corrents pedagògics com els que duia a terme a altres llocs d'Espanya, com per exemple podien ser les escoles a l'aire lliure, les granges escola, les escoles al bosc. Nous espais educatius per al foment de l'estima social per la naturalesa a partir del contacte directe dels alumnes amb l'entorn natural, i que actualment alguns historiadors identifiquen amb els inicis de l'educació ambiental a Espanya.³

L'evidència del fracàs en la praxi d'aquestes escoles a Sabadell es pot constatar amb Albà Rosell, per a qui l'autoritarisme del mestre Palasí, amb una metodologia basada en la memorització i una disciplina fèrria, més aviat aconseguia la desmotivació per a l'estudi; així mateix, l'escola continuava retransmetent com era la societat del moment sense a penes



Fotografia 2. El mestre Albà Rosell. Extreta de: Pedro Alzina Seguí, *La Escuela Libre de Alayor, Instituto Nacional de Bachillerato de Mahón*, 1980, p. 62.

innovacions pedagògiques. Aquesta és la valoració que en fa el pedagog autodidacta.

El fracàs de l'ILE a Sabadell, on hem vist que s'hi establí gairebé des dels seus inicis, fou degut a l'oposició de les institucions religioses educatives, com també per la posterior competència de les escoles racionalistes anarquistes. Amb el nou segle l'ILE a Sabadell quedà reduïda a una escola per a pobres on l'espiritisme esdevé la religió laica dominant.

De totes maneres, la desigual trajectòria de l'ILE en aquesta ciutat per mitjà dels programes educatius, l'impuls de projectes docents i, el més important, el foment del debat ciutadà envers la nova escola són alguns dels aspectes rellevants que no poden passar desapercebuts com a dinamitzadors de progrés amb els nous corrents culturals obrers a la ciutat.

La raó científica i la llibertat són sobre el paper els dos pilars que pregona l'escola laica com a llei de progrés.

Indubtablement l'ILE no va competir en nombre d'alumnes i recursos amb les escoles religioses, però sí que ho va fer a mig termini de manera ideològica i va contribuir a trencar en aquest sentit el monopoli cultural que hi havia. L'heterogeni conglomerat social que impulsà l'ILE, si bé es tractà d'una minoria, no era anòmal. En el cas de Sabadell, de la qual coneixem bé la seva trajectòria fins a 1909, podem constatar que es tracta d'una minoria gens irregular ni estranya com així es podria deduir a partir dels esquemes teòrics d'E. J. Hobsbawm⁴ quan analitza la formació de la cultura de la classe obrera britànica i l'adscripció social dels seus ideòlegs i líders que no hi pertanyen.

Altrament, aquesta minoria a Sabadell no pertanyia a cap burocràcia sindical ni política com més

endavant es pot veure en analitzar altres projectes educatius dissidents a l'escola oficial i catòlica. Part de la classe obrera llegia aleshores efectivament els escrits d'una minoria i donava pas a la formació d'un col·lectiu cada vegada més gran amb la necessitat d'adquirir coneixements. Així doncs, l'expansió de la cultura a la base social de les classes treballadores s'anava realitzant acompanyada sobretot de les progressives disminucions de la jornada laboral.

A més, cal afegir que aquest autodidactisme col·lectiu té el suport d'una gran part de les famílies obreres de la ciutat i el seu convenciment que cal cercar una cultura obrera alternativa que tingui per objectiu la dignificació d'una classe treballadora considerada pels poders com a *carn de canó*. Tot plegat un intent cultural alternatiu permanent a l'oficial i que es troba molt per sobre de les aspiracions culturals i estètiques d'una burgesia local majoritàriament ancorada en la tradició catòlica.

Els orígens d'aquests anhels de culturització dels obrers cal buscar-los en el seu inici en el mestratge a la Federació Obrera de Sabadell (FOS) de persones com ara José López Montenegro, Antoni Gurri, Teresa Claramunt, etc.

És especialment a la FOS també i a partir de 1882 que es començà a bastir a Sabadell en el terreny educatiu l'intent d'aconseguir aflorar persones conscients que fossin capaces de qüestionar els fonaments de la societat que hi havia. Un objectiu radicalment oposat al de les escoles estatals i clericals i que podem constatar en examinar alguns dels continguts que s'imparteixen a la Federació Obrera de Sabadell en aquests anys. Aquest és el cas del text escolar elaborat per José López Montenegro, titulat *La Naturaleza*. Aquest llibre estructurat en forma de poema amb set cants explicava, des de l'evolucionisme del seu temps, la formació i les edats de la Terra. Impugnava la teoria creacionista, demostrava la igualtat dels sexes i transmetia una fe absoluta en el progrés científic. L'obra de l'exmilitar José López Montenegro⁵ feia servir un interessant instrumental científic que la convertirà en un manual per a les escoles racionalistes dels primers anys del segle XX, com així es pot deduir de les múltiples edicions fetes, a més d'Espanya, a Argentina i Cuba.

2 Anunci de la inauguració de l'escola laica de nenes adreçat "A los librepensadores y Liberales de Sabadell", Arxiu Històric de Sabadell, Vigilància i seguretat, Impremta, 1900-1936.

3 José Luis RAMOS GOROSTIZA, "Gestión ambiental y política de conservación de la naturaleza en la España de Franco", *Revista de Historia Industrial*, núm. 32 (2006), p. 3.

4 Eric HOBBSBAWN, *El mundo del trabajo. Estudios históricos sobre la formación y evolución de la clase obrera*, Barcelona: Crítica, 1987.

5 Aquest llibre l'introduí el seu autor a Sabadell de retorn de París, on estava exiliat i d'on fou expulsat. Vid. José LÓPEZ MONTENEGRO, "La Naturaleza", a *El botón de fuego*, Buenos Aires: Casa editora Ángel Zuccarelli.

L'escola racionalista

Amb el terme *escola racional* o *integral* s'inicia a Sabadell l'assaig d'un nou corrent pedagògic que pretenia alliberar l'escola dels dogmes religiosos i estatals. A més de laic, aquest model escolar es defineix com a racionalista, perquè pren com a fonament la raó natural: a partir de la persona i la naturalesa que l'envolta.

A Sabadell, en un primer moment, el col·legi que portarà a terme l'assaig coordinat amb l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia de Barcelona serà el Col·legi Modern Sabadellès, el qual impartia el grau elemental i mitjà.

18 Al mateix col·legi, simultàniament amb la docència quotidiana, es feia la formació de professorat racionalista. Prop d'una trentena de persones d'extracció obrera assistien a aquests cursos, entre elles, l'esmentat Marian Burguès i tres joves futurs pedagogs autodidactes de relleu anys més tard, com foren Albà Rosell, Esteve Guarro o Joan Duran Pineda. A més, cal fer un esment particular de Pau Vila Dinarés, d'ofici teixidor, que, després de passar per l'Escola Moderna, fundarà l'Escola Horaciana a Barcelona i de ser un pedagog autodidacte passarà a esdevenir un rellevant geògraf.

A banda de l'experiència pedagògica innovadora d'Albà Rosell a Sabadell, que ha merescut l'elogi de Miquel Carreras fins als historiadors contemporanis, també cal destacar la meritòria tasca docent del mestre Joan Duran Pineda: en primer lloc, com a exemple que confirma la gens anòmala o estranya procedència d'un obrer que ha pogut adquirir formació per sobre de les possibilitats materials dels de la seva classe social i, en segon lloc, per retre des de Sabadell homenatge a un mestre que per les vicissituds històriques ha estat escassament reconegut per la seva ciutat nadiua.

Joan Duran i Pineda nasqué a Sabadell el dia 1 de març de 1888. Fill de família treballadora —el pare era cardador de llana i la mare, planxadora—, als set anys morí el pare i la família restà en una situació econòmica difícil. Tanmateix, per la voluntat i abnegació de la mare va poder aconseguir que el seu fill pogués estudiar als Escolapis de Sabadell fins a complir els tretze anys i a partir d'aleshores inicià l'aprenentatge de mecànic.



Fotografia 3. El mestre Joan Duran Pineda. Extreta de: Pedro Alzina Seguí, *La Escuela Libre de Alayor, Instituto Nacional de Bachillerato de Mahón*, 1980, p. 72.

Tot seguit, en inaugurar-se l'Escola Industrial i d'Arts i Oficis de Sabadell, el 1902, Duran s'hi matriculà i cursà estudis de geometria, dibuix mecànic, àlgebra, física, nocions generals de mineralogia i geologia, al mateix temps que feia l'esmentat aprenentatge en un taller mecànic de la ciutat.

Quan Duran aconseguí una certa qualificació professional s'afilià al Sindicat d'Obrers Metal·lúrgics de Sabadell, integrat en el si de la FOS. En el curs 1905-1906 ja es troba al saló d'actes de la Federació impartint cursos de teoria mecànica i conferències sobre temes socials i culturals. En aquestes darreres, explicava als obrers com havia estat la seva formació als Escolapis i alguns dels dogmes que els havien imposat, que servien per modelar la personalitat dels nens; en aquestes explicacions ell mateix es posava com a exemple pel que fa a poder desfer-se d'uns prejudicis tan arrelats des de la infantesa.

En contraure la tuberculosi hagué de deixar el seu ofici i inicià els cursos de capacitació per a professor racionalista que s'impartien al Col·legi Modern Sabadellès. Quan aquest centre és clausurat arran de l'atemptat de Mateu Morral contra la família reial, Duran acaba de complir els vint anys i a Menorca, a la població d'Alaior, s'inaugura S'Escola Laica, per a la qual els seus patrocinadors decideixen oferir la direcció al mestre Joan Duran. Aquest centre educatiu, més endavant anomenat *S'Escola Lliure*, es trobava ubicat al Centre Democràtic Republicà d'Alaior, on impartí de 1908 fins a 1926, any en què va morir víctima de la febre tifoïda un mestratge que l'ha fet ser recordat durant molt de temps per la població balear.

El Duran corresponsal de *La Voz de Menorca* i mestre és una persona estimada i respectada, àdhuc pels seus opositors polítics a la seva ideologia anarquista. La seva tasca docent, com la de la majoria d'aquestes escoles laiques i racionalistes, l'orienta vers la formació humanista dels seus deixebles per damunt de la d'impartir coneixements tècnics.

El mestre sabadellenc deixà un gran reconeixement per la seva tasca pedagògica i per la seva integritat moral a la població d'Alaior.

En els quaderns que conserven alguns dels qui foren alumnes del mestre Duran, s'hi troben transcrits els manaments que ell els dictava amb la consigna expressa que eren els que rellevaven els de la llei de Déu que donava l'Església catòlica. Tot plegat ens dóna la mesura de l'abast de la personalitat de Joan Duran i quins objectius tenia aquesta pedagogia dissident fins a 1939:

— *Estima els teus companys d'escola, que seran els companys de treball de tota la vida.*

— *Estima l'estudi, que és el pa de la ment, i sigues agraït amb qui t'ensenya, com als teus pares.*

— *Santifica tots els dies amb una acció útil i bona, amb algun acte gentil.*

— *Honora els homes millors, respecta a tots, no et sotmetis a cap.*

— *No odiïs, no ofenguis, no et vengis mai: mes defensa el teu dret i no et resignis a la injustícia ni a l'opressió.*

— *Guarda't de cometre alguna vilania: sigues amic dels febles: estima sobre totes les coses a la justícia sens la qual no hi ha més que pura misèria.*

— *No oblidis que els béns de la Terra són fruit del treball; gaudir d'ells sense produir res és el mateix que robar el pa a qui treballa.*

— *Observa i medita per conèixer la veritat: no creguis el que repugna la raó: no et deixis enganyar, no enganyis els demés.*

— *No pensis que s'estima la pàtria odiant i menyspreant les altres nacions, o desitjant les guerres, que és rebut de la barbàrie. Qui senti de tal manera odia la pàtria.*

— *Desitja veure el dia en què tots els homes, ciutadans lliures d'una sola pàtria, visquin en pau i justícia com a bons germans.⁶*

L'impacte anticlerical que tingueren en els primers anys de segle les escoles laiques, racionalistes i, fins i tot, les cristianes protestants a Sabadell, el podem trobar en la forta reacció que encapçalà l'Església catòlica i els seus mitjans afins com els anomenats *Comitès de Defensa Social*, especialment després de la Setmana Tràgica de 1909. Aquesta reacció catòlica aprofità els esdeveniments anticlericals per intentar eradicar les escoles dissidents alhora que volia provocar un retrocés en els drets civils de la vida pri-

6 Pedro ALZINA SEGUF, *La Escuela Libre de Alayor*, Instituto Nacional de Bachillerato de Mahón, 1980, p. 84-85. [La transcripció del castellà és meua].

vada de les persones.⁷ En l'àmbit escolar suposava clausurar unes escoles del tot imprescindibles, ja que l'escolarització de nens i nenes de 3 a 14 anys era tan sols del 50% l'any 1910.

El culte a la naturalesa

Un dels trets comuns dels objectius de les escoles laiques i racionalistes va ser el foment del contacte directe dels infants amb la naturalesa, fins a arribar a establir-ne una mena de culte en substitució del dogma catòlic.

Ambdós moviments pedagògics, a partir de H. Giner de los Ríos o Francesc Ferrer i Guàrdia, cercaren el suport de les ciències naturals per impugnar el dogma religiós antropocèntric de l'Antic Testament i dels estats nació, aquest darrer en el cas de les escoles integrals inspirades en Ferrer i Paul Robin.

A Sabadell, l'Escola Integral d'Albà Rosell (fig. 1) i els intents de Max Wembo l'any 1913 són bons exemples d'aquesta vessant pedagògica, la qual es trobava recolzada en un ambient cultural amb manifestacions en la vessant del teatre sociològic o també dit d'idees, en una premsa obrera que incorpora progressivament continguts culturals alternatius en la direcció esmentada, com l'anomenat *excursionisme científic* i alhora recreatiu, però amb la finalitat de cercar les relacions entre la societat i la naturalesa.

Així mateix, també amb l'impuls del debat i la pràctica de la restricció de la natalitat obrera, o procreació conscient, anomenat *neomalthusianisme*.

Per tant, els nous corrents pedagògics dissidents de l'Església hegemònica no responien a uns plans isolats resultat exclusiu de la incorporació de noves tècniques en el camp de l'ensenyament.

L'estudi de la naturalesa és l'eix central d'aquest intent d'educació obrera que es gestà a Sabadell a partir de 1912, quan es tractà d'impulsar novament la Institució Integral Harmònica, coneguda també amb el nom d'Institució Pedagògica. Els patrocinadors d'aquesta nova temptativa d'escola alternativa aplegaren la totalitat de l'esquerra de Sabadell, i en les reunions públiques de constitució es reuniren al saló d'actes del Cercle Republicà Federal prop de més de dos-cents cinquanta participants en represen-

tació de les associacions espiritualistes, partits polítics i societats obreres de la ciutat.

El que crida l'atenció dels debats sobre els propòsits educatius d'aquest intent de regeneració escolar és que es tracta d'una acció docent que proclama no modificar el caràcter i el temperament dels alumnes, sinó que es concentra en el perfeccionament i la correcció d'una personalitat d'un infant que en el futur esdevingui persona tolerant i intel·ligent, que pot conduir l'educand a ser "lliure dels vicis i de les baixes passions". Així doncs, l'educació moral i física té un paper destacat en aquest projecte escolar que pretén assolir "la millora social" i que, per aconseguir-ho, declara que recorre a l'estudi de les lleis naturals. Aquest pla educatiu tenia per objecte dotar la ciutat d'una escola amb coeducació de sexes i per a cadascun dels sis districtes que aleshores té, conjuntament amb la implantació d'un centre de segon ensenyament públic, fins aleshores inexistent.

Els treballs preparatoris per portar a terme la Institució Pedagògica van durar gairebé un any i van aportar un considerable debat públic envers la necessitat de la implicació dels intel·lectuals locals en la tasca educativa dels joves.

Tanmateix, s'anticiparen ja el 1913 l'Escola del Bosc que Max Wembo plantejà com a possible i realitzable a Can Feu, la Salut, etc. Resumint, la Institució Pedagògica constituí un model educatiu que considerà un ampli programa cultural pensat perquè Sabadell esdevingués una *Petita Europa*. Un projecte educatiu al qual Max Wembo va haver de renunciar per la manca de suport per part d'alguns dels intel·lectuals locals i per la campanya de premsa de desqualificació personal duta a terme pels sectors catòlics.

L'autodidactisme obrer

Quan a mitjan 1913 Max Wembo abandonà Sabadell, l'escola del carrer de Migdia tenia 150 alumnes diürns i 32 de nocturns. Per iniciativa de Wembo, algunes de les classes ja s'havien començat a fer al bosc de Can Feu.

El setembre del mateix any, els patrocinadors laïques, sindicalistes, futurs teòsofs i espiritistes de Sabadell encarregaren la direcció del projecte escolar

1937

67

AJUNTAMENT DE SABADELL



COMISSIÓ DE CULTURA

OBRER :

¿Havies somniat mai que l'Estat pogués cridar-te un dia i dir-te: «**Com que veig que tens vocació i aptitud per als estudis superiors, deixa el treball que fas i et portaré a un INSTITUT on et mantindré, et pagaré un jornal perquè puguis ajudar la teva família i et prepararé per escalar la carrera que més et plagui**»?

Doncs, això és el nostre

INSTITUT OBRER DE SEGON ENSENYAMENT

que l'Estat ha creat a la nostra ciutat, primera a Catalunya i segona a Espanya en posseir un centre d'aquesta naturalesa.

Com pots suposar, el Municipi sabadellenc ha hagut d'aportar no pas poc esforç econòmic perquè la Ciutat reeixís en els seus anhels.

Ajuda, doncs, a fer-lo possible procurant que la casa on treballes satisfaci la

CONTRIBUCIÓ EXTRAORDINÀRIA PER A CULTURA

Figura 1. Fullet de propaganda de l'Institut Obrer de Segon Ensenyament, 1937. (AHS).

al professor Miguel Matz Alarcón amb l'ajut de Pere Estop Valls, persona vinculada uns anys abans a les activitats del teatre sociològic d'Albà Rosell. D'ençà del projecte s'allunyà dels paràmetres clàssics de l'ILE i s'orientà envers el model més pluralista d'Escola Lliure similar al que es portà a terme exitosament a Alaior.

El centre educatiu laic sobrevisqué fins a 1916 de manera precària, ja que no va poder comptar amb la subvenció municipal, i a la pràctica representà el darrer intent mancomunat de les societats obreres i laiques a Sabadell de portar a terme un projecte edu-

catiu global per a tota la ciutat. Aleshores retornava del seu exili de Montevideo Albà Rosell i no recalà a Sabadell sinó a Alaior, on substituï per dos anys el seu company Duran, per passar a regentar més endavant una Escola Lliure a Carlet, València. Rosell no trobà a Sabadell l'ambient propici d'uns anys abans i això l'allunyà pedagògicament de la ciutat.

D'ençà de 1916 l'esforç educatiu i formatiu de les classes obreres de Sabadell amb aspiracions d'assolir una cultura alternativa a l'oficial i religiosa s'han de cercar en els nuclis de cultura dissident i marginal que van sorgint a la ciutat. Uns nuclis petits, però que amb la seva activitat aniran creant a la ciutat un ambient propici per a la recepció de nous corrents culturals i espiritualistes que es difonen des

7 Imma PLANELL I SANMIQUEL, "Clericalisme i anticlericalisme", *Arraona*, núm. 3 (tardor 1988).



del Centre d'Estudis Psicològics, envers l'astronomia, la sociologia, fins a les societats obreres en la vessant de l'economia social i el cooperativisme, a les agrupacions esperantistes i idistes amb la seva incidència de foment de la cultura de la pau i l'universalisme. També, amb l'aparició el 1921 del cristianisme social i laic d'arrels evangèliques i anarquistes encapçalat pel mestre i futur llibreter Joaquim Estruch, les de caire cultural i en general com les dels Amics de la Cultura, amb seu al carrer de Coromines, que anys després constituïran el Centre Cultural Recreatiu. Totes aquestes entitats s'afegien a les societats laiques i espiritualistes de llarga tradició a la ciutat com eren la promotora d'enterraments civils *La Emancipación* i l'esmentat centre espiritista.

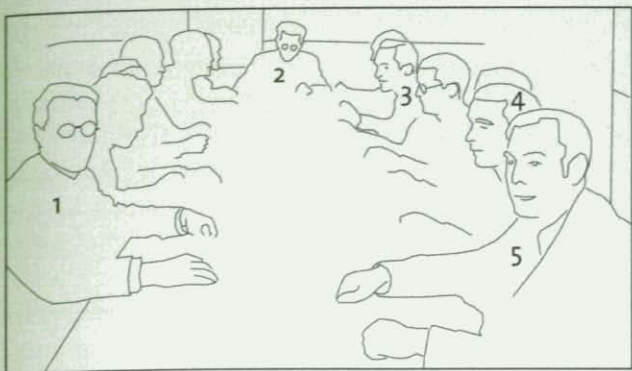
L'autodidactisme forçós per manca d'instrucció pública i per les jornades laborals esgotadores a què està sotmesa la classe treballadora d'aquells anys resulta inqüestionable per la seva rellevància, però en cap cas es pot generalitzar a la totalitat de la població obrera de Sabadell.

De l'estudi de la tasca cultural en els medis obrers de Sabadell a partir de les riques manifestacions que es conserven en llibres, premsa, fulls de divulgació, programes, etc., es posa en relleu que la institució escolar té un pes complementari en l'extensió d'aquesta cultura obrera que té per objectiu el canvi social.

Evidentment no aconseguí apartar la major part dels obrers de les tavernes i de la cultura de l'espectacle, però la presència d'aquest esforç cultural autònom servia per impugnar la cultura oficial i la tradició en els costums i les relacions personals. Tot plegat és el que converteix aquest intent de cultura obrera alternativa de Sabadell en un singular esdeveniment històric.

Un exemple d'equilibri entre l'autodidactisme i la formació educativa en la direcció esmentada el trobem a Sabadell en el cas de l'escola de la CNT dirigida pel mestre d'origen argentí Edgardo Ricetti a partir de meitat dels anys 1920 fins a 1939.

Amb l'arribada de la República el 1931 la comissió de cultura municipal inicià la supressió de les esco-



Fotografia 4. Cos de professors de l'Institut Obrer de Sabadell en un dinar a la Residència d'alumnes de l'Institut (actual convent de les Siervas de Maria, al c. de Montserrat), any 1937. Identificats:

- 1: Gubern, conseller municipal (1938-1939),
 - 2: Juan Bote García, catedràtic de Ciències Naturals i director,
 - 3: Alfredo Palmero, pintor i professor de Dibuix i Pintura,
 - 4: José Segura, professor de Matemàtiques,
 - 5: Simó Escoda, professor de Geografia i Història.
- (Arxiu particular del Sr. Lluís Viaplana, exalumne de l'Institut).

les unitàries nacionals i la substitució d'aquestes per escoles graduades, que no excedissin de més de 40 alumnes per secció. En resum, el primer Ajuntament Republicà Federal, 1931-1932, estimà que la ciutat havia de tenir 219 aules públiques per atendre la totalitat del cens escolar, quan només n'hi havia 105 de disponibles. I és que el mateix informe⁸ reconeix que la situació de les escoles públiques de Sabadell pel que fa al cens escolar de 1931, amb 50.000 habitants, i la seva qualitat es troben en la mateixa situació de 1857, quan la ciutat en tenia 13.945. En l'escola primària oficial, la República posà les bases del model d'escola laica francesa, mentre que en la secundària i en la universitària s'adoptà el de l'ILE.

En el terreny de l'ensenyament tècnic professional la iniciativa renovadora també fou notable si es té en compte la tasca duta a terme per l'Associació d'alumnes i exalumnes de l'Escola Industrial i d'Arts i

Oficis des de 1931 fins a 1939. Destaca, en l'àmbit de l'ensenyament secundari a Sabadell, l'establiment a partir de 1936 de l'Institut Bartolomé Cossío a l'edifici d'uns Escolapis que han estat foragitats de la ciutat.

Totes aquestes noves institucions docents a partir de l'establiment de la República i de les iniciatives del Consell d'Escola Nova Unificada durant el període revolucionari de 1936-1937 es pot considerar que provenen de la demanda de cultura obrera dels trenta anys anteriors, i formen part del singular intent d'agermanament entre la naturalesa i la persona per així aconseguir impulsar un canvi cultural regenerador. És significativa la implantació a Sabadell de l'Institut Obrer de Segon Ensenyament, creat pel Ministeri d'Instrucció Pública l'any 1937. Aquest institut, especialment adreçat a la població d'extracció obrera de 15 a 35 anys, ofería un batxillerat abreujat per a aquells que no havien tingut l'oportunitat de cursar-lo. La voluntat en crear aquest institut va ser la reparació i el reconeixement dels greuges dels quals havia estat objecte tradicionalment la classe treballadora de Sabadell. Una ciutat pionera a Catalunya a desenvolupar una experiència d'aquestes característiques en virtut de la seva tradició revolucionària i espiritualista. La trajectòria de l'Institut va ser forçosament breu —només dues promocions— a causa de la Guerra Civil, però posa en evidència la vitalitat de l'acció cultural a Sabadell mentre aquesta es va poder dur a terme.

Aquests són a grans trets els elements d'aquest intent de canvi cultural possible i realitzable que la utopia obrera local va associar al fet que en produir de forma natural es podria destinar la producció a l'ús i no al lucre; produir segons les capacitats i rebre segons les necessitats, i, finalment, que els treballadors de cada indústria en siguin els propietaris i exerceixin per ells mateixos la direcció col·lectiva de la producció. Aleshores és quan es considera que l'obrera estarà en condicions de crear la seva pròpia cultura, ja que produirà en llibertat.

Tot i aquesta actuació municipal docent, l'autodidactisme obrer continuà essent una realitat des de l'intent continu d'innovació social a través del naturisme, el cristianisme social, les noves pedagogies, el mutualisme teosòfic i espiritista, etc.

⁸ *El problema de l'ensenyança primària a Sabadell*, Edicions de la Comissió de Cultura, 1931.

D'aquí sortirà el primer cos d'Infermeres Laiques, les quals rebran la seva formació a través del metge teòsof i anarquista Cosme Rofes, que els impartirà cursos al mateix saló de sessions de l'Ajuntament.

Algunes conclusions

En aquest text, ens hem limitat forçosament, per raons d'espai i recerques pendents en el període d'estudi, a interpretar la dualitat dels objectius que tingué l'educació de la classe treballadora de Sabadell.

Com hem assenyalat, des del pensament de Joan Sallarès i Pla fins a Josep Maria Marcet i Coll, a banda de l'indiscutible monopoli educatiu que exercí l'Església catòlica, per aquests personatges de la burgesia local del segle XX l'educació i la formació cultural dels treballadors tenia una escassa rellevància. Aquesta persistència en el menyspreu de la formació cultural i professional per part de la burgesia local es troba relacionada amb el treball a baix cost i la negativa a accedir a les millores de les condicions de la vida obrera. Aquest fet explica que fins a 1939 l'educació obrera i, en general, els corrents culturals alternatius tinguessin una forta presència en l'imaginari col·lectiu de la ciutat fàbrica.

Una primera conclusió és que significativament la cultura obrera i amb ella la reclamació de l'educació laica i universal estigui plenament vinculada amb el canvi i la conflictivitat social, com així es pot deduir de moltes de les manifestacions d'aquesta cultura obrera.

Cultura lliure de dogmes, dret a un lliure pensament vinculat a un cert culte a la naturalesa com a fonament d'aquesta laïcitat i racionalisme són alguns dels aspectes que hem interpretat d'aquest intent permanent d'aconseguir l'escola lliure, que culminà amb les esperances dels primers mesos de la revolució de 1936. Tot plegat com a resultat dels esforços dels cinquanta anys precedents en aquesta direcció d'escola laica, racional i d'assaig cultural alternatiu. Amb tot, però, cal esmentar que aquests centres educatius no són els únics a atendre la demanda educativa obrera de Sabadell. Per això hauria fet falta, per exemple, tenir un estudi ampli del Col·legi Mercantil –254 alumnes l'any 1934–, conegut popularment com a Cal Tatxé (des de 1851 fins a 1971). Tanmateix, aquest

centre docent s'ocupà de la formació bàsica i professional de les classes humils de Sabadell –comptables, tècnics tèxtils i personal per a tots els oficis– al llarg de gran part del segle XX. El col·legi i els seus mètodes formatius tenien la plena confiança de l'empresariat local a l'hora de cercar noves generacions d'aprenents que, bàsicament, rebrien la formació professional al mateix centre de treball.

A Cal Tatxé la formació es reduïa a l'aprenentatge de saber llegir, escriure i les quatre regles aritmètiques; ideològicament l'escola sobrevisqué a tots els règims, car la seva vàlua reconeguda era la disciplina que inculcava als joves alumnes, la qual els feia aptes per treballar ben aviat.⁹ Sobta, doncs, que a una ciutat en ple desenvolupament industrial aquests mínims requisits formatius siguin els més valorats per una classe industrial que lloa per sobre de tot l'ensenyament pràctic i allò que en diu Josep Maria Marcet –exalumne de Cal Tatxé– “treure's la son de les orelles”.

Tot plegat, unes pràctiques educatives ben migrades que a Sabadell arribaren fins a 1970, i que amb el règim franquista de llarga durada acabaren ofegant definitivament tot aquell autodidactisme obrer d'abans de 1939.

Restava tan sols per cloure fer-nos la pregunta de quina incidència pogueren tenir a llarg termini la polarització social i el baix nivell educatiu que condicionaren de manera decisiva el creixement econòmic de Sabadell. ●

9 Antoni MONÉS, *Pels camins de la memòria*, Sabadell: Biblioteca Quadern, 1996.